

Rosen på Tistelön och Ett köpmanshus i skärgården

Två romaner om bohuslänskt skärgårdsliv

Av Inger Rudberg.

Ingen har väl kunnat undgå under sommaren 2007 att höra något om att Emilie Flygare-Carlén föddes i Strömstad 1807. Hennes böcker har länge legat bortglömda i bibliotekens magasin. Men hon har fått sin revansch under 200-årsjubileet, och de bästa böckerna kommer ut i nya upplagor.

Ändå var hon på sin tid en av Sveriges mest lästa författare. Hon översattes till flera språk – sin tids Camilla Läckberg kan man säga – utan all jämförelse för övrigt.

Emilie Flygare-Carlén blev känd författarinna med namn efter sin förste man, Axel Flygare, läkare i Småland, och efter sin andre man Johan Gabriel Carlén, litteratören i Stockholm. Mellan dessa två giften dog hennes trolovade, sakförare Reinhold Dalin, som hon träffade i Östad i Bullaren.

Titlarna kända

Kanske har ni börjat läsa något av henne? Titlarna känner vi igen: *Rosen på Tistelön* (1842), *Pål Varning* (1844) *Enslingen på Johanneskäret* (1846), *En natt vid Bullarsjön* (1846) och hennes sista: *Ett köpmanshus i skärgården* (1859). Vad jag förstår, är den sista boken, i tre delar, hennes mest realistiska. Men också "Rosen" ger många värdefulla glimtar om skärgårdsliv. Det är främst för att lära mig mer om folk och liv, som jag den senaste tiden har läst tre av dessa böcker. Jag har också haft stöd i en nyutkommen genomgripande skildring av litteraturvetaren *Monica Lauritzen*, en stor biografi om Emilies liv och verk: En kvinnas röst. Många har kanske följt uppläsningen

i sommar av radioföljetongen "Rosen", introducerad av Lauritzen.

Inte ens dessa skärgårdsböcker är helt lättlästa för oss idag. Jag har själv haft ett tiotal (upplaga 1929) stående olästa i många år. Man får finna sig i att personerna, särskilt högreståndsfolk, talar med ett perfekt och invecklat logiskt resonemang. Dessa långa dialoger är påfrestande, särskilt innan handlingen kommer igång. Men i dramatiska situationer där t ex fiskare talar blir det lättare. Om man läser för att finna beskrivningar av natur och folk är allt intressant och verkar självupplevt.

"Rosen" slog igenom

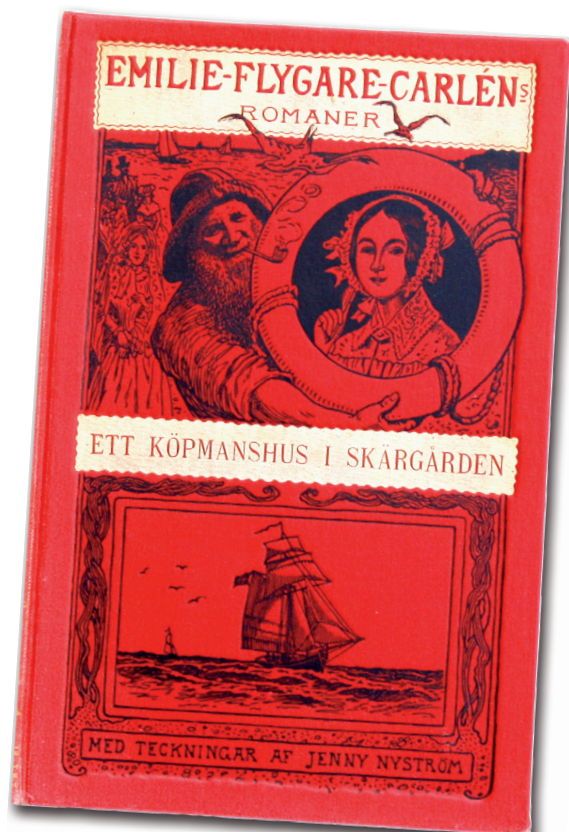
Den första bohusromanen, "Rosen", utspelas på en ö i närheten av Marstrand, där man också får bilder från ett anonymt "fiskeläge" och sociala förhållanden där. Boken slog igenom, tack vare sin realism och den ovanliga miljön, också därför att folklivsskildring började bli populärt. Tidigare hade ytterst få skönlitterära verk skrivits om Bohuslän.

Den sköna "Rosen", Gabriella, som uppvakts både av en skeppsbruten kapten och den mördade jaktlöjtnantens son, får ett hemskt slut i boken.

I verkligheten lär hennes förebild ha suttit som en gammal förtorkad gumma till folks beskådande genom ett fönster. Filmen *Rosen på Tistelön* från 1945, som visades i TV i somras med Eva Henning och George Fant, gav härliga naturbilder även om slutet på dramat inte stämmer med boken.

Ett köpmanshus

Miljön kring "Ett köpmanshus", Svartskär i boken, har säkert inspirerats av Råholmen,

Romanen kom först ut som följetong i Aftonbladet men gavs också bl.a. ut i ett antal häften (Bonniers förlag och med teckningar av Jenny Nyström) att samla på och binda in 1860-61. Här ser ni samlingspärmen i rött och guld.

numera Gerlesborg, vid Bottnafjorden som det tydligt sägs. Släkten Gerle med köpman Anders Gerle (kusin till vår köpman Aug. E Gerle i Fjällbacka), dominerade trakten från 1830 i nära 100 år och ändrade namnet. Före dess har här varit lastageplats, på en karta kallad Bottna hamn, med 25 hemman med rätt till stranden. Här var djupt vatten för lossning och sålunda en lämplig plats för t.ex. sillsalterier och trankokerier.

Det är inget fiskeläge. Så heter det: *Bottnafjorden som skjöljer södra stranden av Kville härad, utgör jämte den långa Sotefjorden, med vilken den sammanhängs, varje sjömans skräck, och anses i följd av sina otaliga undervattensskär, såsom den farligaste passage på västra kusten, denna labyrint av svåra passager.*

Boken kan sägas vara en nyckelroman för Emilies samtida. Det är en stark verklighetsprägel över personerna, skriver hennes släkting, Gustaf Smith. För samtida läsare stod det klart att köpman Moss i boken hämtat drag av *patron Dietrichsson* i Fiskebäckskil.

Emilie besökte Gerlesborg

När Emilie Smith, 12 år gammal, kom hit från Strömstad tillsammans med sin far

första gången 1819, var trankokeritiden slut. Hon och fadern tog in hos en dykerikommissarie, en statlig tjänsteman som utredde skeppsbrott, lämpligt placerad här innanför den fruktade Soten.

Emilie fick ett rum på vinden, vänt mot en mörk klippvägg. I bokhyllan hittade hon en del böcker med rövarromantiska titlar.

”Ett köpmanshus” blev kanske hennes bästa roman. Den skrevs först som följetong för det liberala Aftonbladet med början på nyåret 1859. Köpmanshuset övertas i boken av den unge patron Hjelm med fru Emilia och den skumme kompanjonen Holt. Hjelm frågar Holt i början av boken om resultatet av en affärsresa:

Jag är mest nyfiken att få höra om du svängde in till Fjällbacka. Hummeragentskapet som du skaffade oss för det engelska huset blir nog lönande men vad säga våra Fjällbackabröder – ha vi hopp om vänliga förbindelser?

Holt svarar att han i Fjällbacka mött vänskapligt tänkesätt, men att man där oroade sig över att Hjelm föreslagit en jämkning för fiskarnas räkning. Hjelm är nämligen angelägen att inte bara sko sig på fattiga fiskare.

Skeppsbrott- en stark skildring

En dansk skuta lider skeppsbrott och endast kaptenen kan räddas genom beundransvärda ansträngningar av två gamla skärkarlar. En stark skildring som jag läste med tårar:

Bogen och fören på fartyget stodo fastkilade mellan två skarpa undervattensväggar. Men mer än hälften av skrovet var frånrivet och sönderslaget i bitar, vilka vräkte omkring i vågorna...

De sönderkrossade båtarna, stöttor, spior, avbrutna master, vattenfat, segeltrasor, proviantlärar, lämningar av däckskajutan med dess inredning och möbler – allt gungade om vartannat i de fräsande brottsjöarna och slungades till en del upp på stranden, ytterligare sönderslaget mot klipporna.

De flesta av besättningen har redan drunknat men ... två män höllo sig fast vid den återstående delen av skansklädnaden, under det de oupphörligt överspolades av den kokande bränningen. Kaptenen räddas. Under en tidigare resa har hans unga fru dött och han har sänkt henne i havet, inlindad tillsammans med en låda pengar som skall bekosta hennes hederliga begravning, då hon flyter iland. Holt finner henne och plundrar liket men den hederlige Hjelm blir misstänkt. Holt har hunnit fly och röva hela företagens kassa.

Majken Moss – ett självporträtt?

Både i ”Rosen” och i ”Ett köpmanshus” har författaren tecknat starka kvinnogestalter, där hon tydligt vill visa att kvinnorna kan vad de vill och inte är dumma vąp. I ”Rosen” är Erika den starka kvinnan.

I ”Ett köpmanshus” finns tre framträdande kvinnoporträtt, visserligen högreståndspersoner. Majken Moss, dotter till köpman Moss, är nog i vissa delar ett självporträtt av Emilie som i unga dar färdades runt kusten med sin far. Kavatt och självständig, vän till och respekterad av fiskare och skeppare.

Kanske var det just såhär, likt Majken Moss, som Emilie själv var klädd i tonåren: Hennes klädsel förrådade icke något vanligt koketteri. Den var ändamålsenlig efter årstiden. Hon nyttjade alltid uppstruket hår, vilket var motsatsen till det då rådande modet, om vintern en liten svart kastorbhatt med en vajande plym, om sommaren en rund halmbhatt med ett enkelt band. Sommar och vinter bar hon en höghalsad klänning, röd och brun. Denna klänning eller rättare rock, med knappar uppifrån halsen och ned till foten, visade över bröstet, där knapparna voro öppna, en vit underkrage, försedd med veckat krås.

Skärgården var skrämmande

Den andra kvinnan i boken, unga nygifta fru Emilia, skräms av att flytta ut i skärgården till sin mans köpmanshus.

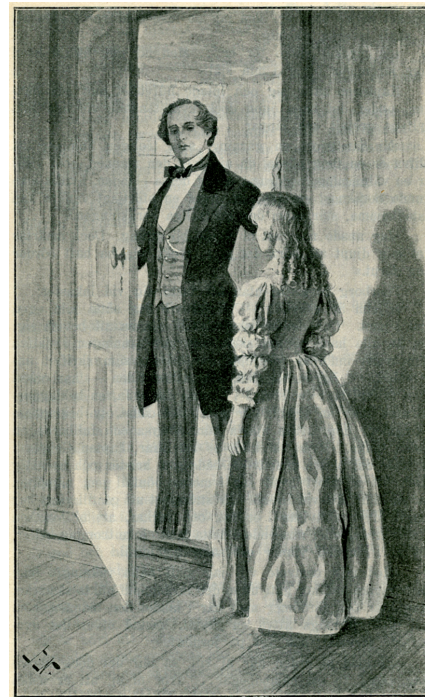
– Bli skärgårdshandlare! Uibrast Emilia med hopknäppta händer. Bo för evigt i en vattenöken, höra höststormarna liksom riva ner hela stranden, höra sjöfågeln skrika efter lik och bli ihjälskrämd av förlista besättningar – allt medan havet går skyhögt. Detta är ju en bild av kusten, hemsk och skrämmande, som många kanske hade, innan badgästlivet så småningom lärde folk att se andra sidor.

Emilia utvecklas från en bortskämd familjeflicka till en duktig köpmansfru, som till slut får hjälpa till med mindre sysslor i sin mans köpmanshus.

Den tredje kvinnotypen är Thorborg, prästdottern, till synes mild och undergiven, men klok, stark och hjälpsam i sjukdom och betryck hos folket.

Kvinnorna växer

Boken är, utom den spännande historien, också menad som en uppmuntran och förebild till kvinnor att känna sig vuxna att ta ansvar vid sidan av männen. Dessa unga kvinnor i boken har ju haft en skyddad tillvaro, har inte behövt slita för sin försörjning men växer med sina uppgifter eller finner en verksamhet.

”Jag väntar er!” sade kapten Geistern till Thorborg i bildtexten till Jenny Nyströms illustration.

Liberal tendens

Tendensen i boken vill vara liberal. Köpman Hjelm förklarar för sin fru i början av romanen att hans gamla familjefirma gått omkull, eftersom han inte kunde ställa upp på det gamla sättet mot kunder. Ståndsriksdagen fanns kvar när detta skrevs men den föll ju 1864. Han deklarerar:

Jag respekterar människan som min like i varje stånd, men jag varken kunde buga mig djupare för herr greven, som med viktig min kom inför att göra sin årsrekvisition, eller bjuda den halvrusige bonden in på kontoret för att enskilt vid groggen uppgöra affärerna. Till detta svarar köpman Moss, som han efterträder:

Humanitet – sludder sladder. Vad tusan djävlar, tror herrn det lönar mödan bliva sin egen på strandbacken, om man icke har mer geni än humanitet.

Moss är en köpman som främst tänker på vinsten. Men Moss tror ändå att Hjelm som efterträdare kanske passar in i skärgården:

I städernas handel blir man ställd mellan två bortskämda ytterligheter: possessionaterna (de rika) och allmogen. Här ute bland sjöfolk och fiskare behövs varken krus eller onödigt sladder. Man erbjuder varan, den antages eller förkastas: God dag och farväl – se där hela hemligheten!

Till sist: Ni skaffar er förstas den nya pocketupplagan av *Ett köpmanshus i skärgården!* ■